

УДК 371.132

Бахтійор Ідрісов

ПЕДАГОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Сучасна система вищої професійної освіти України діє в умовах підвищених вимог до якості та результатів педагогічних зусиль, дії яких спрямовані на підготовку компетентного фахівця. Дані вимоги у змісті сучасної освіти є результатом переходу від соціально орієнтованої концепції навчання до особистісно орієнтованої моделі, основна мета якої характеризується компетентнісним підходом не лише до процесу отримання знань, але й до психологічних та етичних аспектів виховання майбутніх спеціалістів.

Проблеми компетентнісних комунікацій як складових елементів професіоналізму й ефективності взаємодії соціальних інститутів отримали своє відображення у роботах М. Гордієнка, Т. Дридзе, І. Зимньої, М. Загірняка, Дж. Равена, Н. Сури, Д. Хаймса, Г. Халажа, Н. Хомського, А. Хуторського та інших дослідників у різних галузях науки. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій з означеної проблеми, багато аспектів навчання комунікативним компетенціям у контексті розвитку сучасної освіти залишаються маловивченими.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що в сучасних умовах компетентнісної освіти соціальний запит на гуманізм у міжособистісному спілкуванні передбачає адекватну поведінку педагога у взаємозв'язку «вчитель – учень – батьки учня – колеги по роботі». Однак ефективність педагогічних дій із навчання комунікаціям ускладнено як відсутністю єдиних методик із формування у майбутніх фахівців комунікативних компетенцій та інструментів визначення рівня оволодіння ними, так і єдиного розуміння змісту означеного поняття. Саме тому метою статті є визначення спрямованості педагогічних дій із формування та розвитку якісних комунікацій у студентів, а її основними завданнями – аналіз наукових робіт у питаннях змісту поняття «комунікативні компетенції» та можливості визначення рівня оволодіння ними майбутніми педагогами.

Аналіз науково-педагогічної літератури показує, що комунікативна компетентність як одна з ключових складових загальнопрофесійної компетентності володіє власною специфікою та історією розвитку.

Так, у роботі «Перегляд мотивації: поняття компетентності», яка була опублікована у 1959 році, вперше була зроблена спроба визначити зміст особистісних професійних якостей як мотивацію до спілкування [6, с. 311]. Одночасно було виявлено й відмінності між тим, що людина теоретично здатна говорити та розуміти, і тим, як вона насправді говорить і що розуміє в конкретній ситуації, що у кінцевому підсумку стало суттєвою проблемою у визначенні змісту компетентності.

Двоїстість поняття та проблеми у знаходженні його синонімів проявилися з введенням у науковий обіг філологом Н. Хомським поняття «мовленнєва компетенція». Особиста позиція автора ґрунтувалася на висловлюванні В. фон Гумбольдта про взаємозв'язок мови і культури та необхідності їхнього одночасного вивчення [2, с. 58-60]. Н. Хомський вперше запропонував використовувати «*linguistic competence*» – «мовленнєву компетенцію» як особливе наукове поняття щодо теорії мови, виділивши істотні відмінності в розумінні комунікацій і спілкування. На думку вченого, спілкування є довільним або випадковим явищем, у той час як комунікація формується в процесі професійного навчання, вимагає відповідної компетенції та є системою формування комунікативних умінь і навичок. Мовленнєва компетенція, як зазначає педагог, є ідеальним граматичним знанням, яке співвідноситься з усвідомленням мовної системи. У кінцевому підсумку дане твердження педагога стало основою філологічної концепції навчання комунікаціям.

Подібне філологічне трактування поняття, а також запропоноване виділення його особливостей викликало гостру критику в науковому світі. Так, П. Джіджіолі виділив, що «індивід, який володіє лише мовленнєвою компетенцією, є культурним чудовиськом. ... Він знає граматичні правила мови, але не знає, коли мовчати, коли говорити, які соціолінгвістичні засоби придатні в даній ситуації і, відповідно, не може повноцінно брати участь у спілкуванні» [3, с. 78]. Саме тому Д. Хаймс замість поняття «мовленнєві компетенції» запропонував використовувати «комунікативні компетенції» в якості особливої соціальної категорії. Запропоноване поняття вчений визначив як взаємозв'язок знань індивіда про доречність застосування мови й умінь їхнього застосування в певній ситуації [4, с. 270]. Отже, зміна понять стала імпульсом до появи і розвитку нового напрямку в науці – соціолінгвістики, а ефективність соціалізації особистості почала пов'язуватися з рівнем комунікативної компетентності як ступеня навченості індивіда взаємодії для успішного функціонування у рамках свого со-

ціального статусу. Комунікативні здібності стали визначатися такими характерологічними особливостями особистості, як емоційна сфера та психологічна стійкість, планування спілкування та вміння його реалізації. Саме у цей період відзначається, що оцінка рівня комунікації залежить від ефективності виконання особистістю таких соціальних функцій, як взаємодія і вплив. Слід підкреслити, що, незважаючи на актуальність соціального аспекту, до кінця ХХ століття в європейській педагогіці розвивалася лише філологічна концепція навчання комунікаціям.

Вперше в Європі поняття «компетенція» було озвучене на педагогічному симпозиумі, що проходив в Берні у 1996 р. У доповіді В. Хутмахера воно пропонувалося в якості аналога таких понять, як «уміння», «здатність» та «майстерність» [5, с. 17]. На основі цієї доповіді Радою Європи, а потім у матеріалах Болонської угоди та міжнародного проекту «Налаштування освітніх структур у Європі» щодо оптимізації й уніфікації освіти комунікативні компетенції почали визначатися в якості соціальних і культурних вимог до розвитку особистості. Однак і у ХХІ ст. у світовому освітньому просторі в питаннях навчання майбутнього фахівця комунікативним компетенціям досі існують відмінності, які відображають варіативність застосування цього поняття, що ускладнює визначення загальних напрямів їхнього формування та розвитку.

Аналіз аспектів використання поняття в науковому педагогічному оточенні показав, що комунікативна компетентність майбутнього педагога є складним взаємозв'язком таких сформованих якостей:

- 1) вільне володіння професійною й особистою ерудицією;
- 2) вміння адекватно вибудувувати відносини відповідно до професійних і суспільних завдань;
- 3) здатність організувати взаєморозуміння і взаємодію з представниками різних соціальних верств.

Отже, спираючись на підсумки проведеного аналізу та ствердження, що комунікативні компетенції є відображенням сучасних вимог суспільства до загальнопрофесійної компетентності вчителя, ми у II семестрі 2013-2014 та 2014-2015 навчальних років провели дослідження, в якому взяли участь 152 студенти II курсу філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету.

Метою дослідження було вирішення таких завдань:

- 1) визначення рівня комунікативного розвитку майбутніх педагогів на знання нормативних слів, словосполучень і застосування синоні-

мів, наукових понять або їхніх аналогів у міжособистісному спілкуванні та навчанні;

2) виявлення ступеня використання молодими людьми жаргонізмів і слів-запозичень із різних субкультур;

3) обґрунтований напрям педагогічних дій із формування та розвитку комунікативної компетентності майбутніх учителів як представників соціально значущої професії.

В якості інструмента дослідження був використаний авторський «соціолінгвістичний метод визначення рівня комунікативної компетентності студентів».

Критеріями засвоєння комунікативних компетенцій стала система оцінювання ECTS, де рівні варіюються від «що не відповідають вимогам спілкування на побутовому рівні» до «розвинених, які потребують коригування та вдосконалення засвоєних знань і вмінь».

Відповідно до запропонованого методу рівень комунікативної компетенції майбутніх учителів визначається за формулою:

$$X_{\text{кк}} = 100 - (Y + Z),$$

де: $X_{\text{кк}} = X^1 + X^2$, в якому X^1 – нормативні слова та словосполучення, а X^2 – наукові поняття, що застосовуються студентами в навчальному процесі; Y – жаргонізми і слова-запозичення з мови зарубіжних однопітків; Z – слова і словосполучення з мови різних субкультур і ненормативна лексика.

Дослідження проводилося у формі самостійної роботи студентів і включало чотири етапи.

На першому етапі викладач пропонував блок із 10 понять і словосполучень, які вибудовувалися в такому порядку: три елементарні, потім – чотири, які є найскладнішими, і три, які найбільше поширені в міжособистісному спілкуванні. До кожного поняття або словосполучення студенти повинні були знайти 10 синонімів або аналогів, набираючи в цілому 100 балів.

На другому етапі студенти самостійно співвідносили знайдені ними синоніми за графами такому порядку:

1) нормативні слова та словосполучення, які використовуються у повсякденному спілкуванні;

2) наукові поняття, що застосовуються студентами в навчальному процесі;

3) молодіжні жаргонізми та слова-запозичення з мови зарубіжних однопітків;

4) слова і словосполучення з мови різних субкультур і ненормативна лексика.

На третьому етапі вказувалися джерела комунікативної інформації та їхній вплив на міжособистісне спілкування.

На четвертому етапі студенти повинні були дати оцінку власній комунікативній компетенції, визначити її місце, роль і значення у структурі загальнопедагогічної компетентності.

Аналіз отриманих відповідей показав, що студенти II курсу в спілкуванні, в якому мова відображає рівень комунікативної компетенції, використовують:

1) загальноприйняті нормативні слова і словосполучення в 69% випадків;

2) педагогічні поняття та їхні аналоги з інших галузей науки – 6%;

3) жаргонізми і слова-запозичення з мови зарубіжних однолітків – 16%;

4) слова та словосполучення з мови різних субкультур – 9%.

Отже, комунікативна компетенція студентів II курсу філологічного факультету склала 75 балів, що відповідає рівню «необхідний подальший розвиток у студентів знань, умінь і навичок у професійному і побутовому спілкуванні».

Результати дослідження виявили, що близько 90% застосовуваних жаргонізмів склав сленг. Так, на запропоноване викладачем перше словосполучення «приваблива дівчина» студенти в якості його синонімів поряд із нормативно вживаними словосполученнями використовували слова-запозичення з жаргону зарубіжних однолітків, а також аналоги з кримінальної субкультури.

На запропоноване поняття «компетентний педагог» у 91% застосовувалися звичайні словосполучення та слова-запозичення, і лише в 9% випадків – наукові дефініції.

На останнє словосполучення «хороший лікар» у 60% випадків використовувалися побутові словосполучення і лише в 5% – наукові поняття. В якості жаргонізмів студенти використовували досить широкий спектр синонімів: від сленгових до експресивно негативних.

На думку студентів, на формування і розвиток власних комунікативних компетенцій найбільший вплив мають:

1) найближче соціальне оточення та побутове спілкування всередині нього, у тому числі використання електронних видів зв'язку;

2) читання спеціальної наукової та навчальної літератури;

3) стиль і якість мови викладачів, які ведуть заняття в академічних групах.

Окрему категорію складають джерела інформації жаргону й асоціальної лексики, якими є друзі, «вуличне» спілкування, перегляд телевізійних програм і фільмів, прослуховування пісень у стилі «шансон», при цьому студенти показали великі знання в даному аспекті спілкування.

Застосування слів і говірки з мови зарубіжних однолітків і жаргонізмів, у тому числі асоціальних, можна пояснити недостатнім емоційним забарвленням застосовуваних нормативних слів і зворотів або банальними труднощами в знаходженні їхніх літературних еквівалентів. Адже слід погодитися з твердженням В. Полторака, що жаргон самостійно функціонує разом з офіційною мовою, відображаючи ситуацію, яка склалася в молодіжному оточенні [1, с. 145].

Самостійна оцінка володіння комунікативними компетенціями, яка була дана студентами, показала, що переважна більшість із них (95%) оцінили свій рівень як «високий», що не відповідало результатам дослідження. При цьому студенти прийшли до єдиного висновку про необхідність подальшого розвитку комунікативної компетенції як здатності реалізації особистісних цінностей, що відображають у майбутній педагогічній діяльності професійні орієнтації, мотивацію та рівень спілкування з учнями, їхніми близькими і колегами.

Отже, аналіз змісту поняття «комунікативні компетенції» та історії його вивчення, а також отримані результати дослідження дають підстави для таких висновків:

- комунікативні компетенції є основним фактором соціалізації особистості та механізмом її розвитку;
- комунікативна компетентність формується та розвивається у процесі професійного навчання;
- комунікативні компетенції є набутими вміннями, навичками й можливостями застосування особистісного комунікативного потенціалу в навчально-виховному процесі;
- у структурі загальнопрофесійної компетентності досліджуване поняття слід трактувати як «комунікативні компетенції», а в якості окремого феномена – як «комунікативну компетентність».

У контексті вимог до формування у майбутніх учителів загальнопрофесійної педагогічної компетентності дії викладачів ВНЗ повинні бути спрямовані на:

- 1) оволодіння студентами комунікативними компетенціями, рівень яких відображає сформованість педагогічного мислення і відповідного професійного понятійного апарату;

2) розвиток можливостей випускника в донесенні до свідомості учнів знань і вмінь із конкретної дисципліни;

3) формування навичок планування комунікативних дій і можливих ефектів соціального спілкування.

Слід підкреслити, що розроблена методика не є досконалою і вимагає можливого коректування та вдосконалення, однак, незважаючи на недоліки, є перспективною. В освітньому процесі за умови її застосування впродовж усього курсу навчання методика може сприяти визначенню напряму педагогічних дій із формування та розвитку в студентів системних знань у галузі професійного спілкування, самостійного визначення нормативних правил їхнього застосування й усвідомлення особливостей соціальної та мовленнєвої поведінки. У виховному процесі використання запропонованої методики може дозволити визначити ефективність адаптації студентів до навчання та можливі майбутні віково-рольові очікування. Однак дієвість педагогічних зусиль може нівелюватися тим, що сучасний освітній процес характеризується тенденцією до скорочення живої мови в дуалізм «викладач – студент» і збільшення самостійної роботи студентів за рахунок зменшення кількості аудиторних занять.

Посилання:

1. *Полторак, В. А.* Язык современной украинской молодежи: украинский, русский или жаргон / *В. А. Полторак* // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — № 795. — Х. : Вид ХНУ, 2008. — С. 144-147.
2. *Хомский, Н.* Аспекты теории синтаксиса / *Н. Хомский*; перевод с английского; под редакцией и с предисловием *В. А. Звегинцева*. — М. : Изд-во МГУ, 1972. — 233 с.
3. *Giglioli, P. P.* Introduction, Language and Social Context: Selected Readings / *P. P. Giglioli*. — London : Med. Educ, 1977. — 112 p.
4. *Hymes, D.* On Communicative Competence // *Hymes D.* Sociolinguistics. Selected Readings / *D. Hymes, J. B. Pride, J. Holmes* (eds). — Harmondsworth : Penguin, 1972. — P. 269-293.
5. *Hutmacher, W.* Key Competencies for Europe / *Walo Hutmacher*. — Berne : Report of the Symposium, 1996. — 71 p.
6. *White, R. W.* Motivation reconsidered: The concept of competence / *R. W. White* // Harvard University: Psychological review. — 1959. — № 66. — P. 297-333.

References (transliterated and translated):

1. *Poltorak, V. A.* Yazyk sovremenoï ukrainскоi molodezhi: ukrainский, rysskiy ili zhargon (The language of modern Ukrainian youth: Ukrainian, Russian or jargon). // Bulletin of V. N. Karazin National University of Kharkiv, 2008. No 795. P. 144-147.
2. *Homski, N.* Aspekty teorii sintaksisa (Aspects of the theory of syntax). Moscow, 1972, 233 p.

3. *Giglioli, P. P.* Introduction, Language and Social Context: Selected Readings. London: Med. Educ., 1977. 112 p.
4. *Hymes, D.* On Communicative Competence. // *Hymes D.* Sociolinguistics. Selected Readings / *D. Hymes, J. B. Pride, J. Holmes* (eds). — Harmondsworth, 1972, p. 269–293.
5. *Hutmacher, W.* Key Competencies for Europe. Berne: Report of the Symposium, 1996. 71 p.
6. *White, R. W.* Motivation reconsidered: The concept of competence. // Harvard University: Psychological Review, 1959, No 66. P. 297–333.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2016

Б. Идрисов

Педагогические возможности формирования и развития коммуникативной компетенции у будущих учителей

Проведен анализ научно-педагогических источников в вопросах содержания понятия «коммуникативные компетенции». Определено, что коммуникативная компетентность будущего педагога представляет собой сложную взаимосвязь сформированных в период обучения личностных качеств. Представлены результаты педагогического исследования уровня овладения студентами II курса филологического факультета Мелитопольского государственного педагогического университета коммуникативными компетенциями. Для выяснения уровня овладения коммуникативными компетенциями представлен авторский «социолингвистический метод определения уровня коммуникативной компетентности студентов». Применение методики позволяет определить направленность педагогических действий по развитию у студентов коммуникативной компетенции, формированию системных знаний в области профессионального общения, самостоятельному определению нормативных правил их применения и осознанию особенностей социального и речевого поведения. Выделены возможные перспективы определения эффективности адаптации студентов к обучению и возможные возрастно-ролевые ожидания.

Ключевые слова: общепрофессиональная педагогическая компетентность, коммуникативные компетенции.

B. Idrisov

Pedagogical Possibilities of Formation and Development of Future Teachers' Communicative Competence

The article deals with the analysis of the scientific and pedagogical sources in the content of the «communicative competence» concept. The

author emphasizes that communicative competence of the future teacher is a complex relationship of formed personal qualities. To determine the level of mastering the communicative competence the author has developed and proposed «Sociolinguistic method of determining the level of students' communicative competence». The application of the method allows determining the direction of pedagogical activities to develop students' communicative competence, the formation of the system of knowledge in the field of professional communication, self-determination of the regulatory rules for their use and understanding of the features of social and verbal behavior. Possible prospects for determining the effectiveness of students' adaptation to training and possible age and role expectations are identified.

Key words: general professional pedagogical competence, communicative competence.

Рецензент – кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник С. М. Вдович